

Јелена С. МЛАДЕНОВИЋ¹

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Депарتمان за србистику

СЕМИОТИКА ГРАДСКОГ БУВЉАКА У РОМАНУ *НИШТА НИЈЕ НИЧИЈЕ* БОЈАНА САВИЋА ОСТОЈИЋА

Замишљен као својеврстан омаж колекционарској страсти, обликован кроз (ауто) ирониични однос према поседовању књига и књижевном наслеђу у најширем смислу речи, роман Бојана Савића Остојића *Ништа није ничије* (2020), у иновираној форми пикареског романа, открива градски бувљак као место самоосвешћења литературе. Као посебан хронотоп, бувљак постаје свет у малом, место тајног живота књига у који се уплићу читаоци посебне врсте, библиождери, са жељом да сачувају свет литературе који је случајем препуштен закону најједноставније понуде и потражње. Бувљак се овде појављује као алтернативна институција, пандан библиотекама и универзитетима. Својеврстан градски пролаз, где нема сталног задржавања, истовремено је и краткотрајно боравиште књига, али и њихових старих и нових власника. Роман који је израстао из блога и бувљак који је надмашио библиотеку и открио ово градско место као неконвенционално склониште за чување културне баштине, отварају још једно онтолошко и идентитетско питање – може ли се бити без имати – а управо оно постаје кључна одредница бувљака, места размене и привремености.

Кључне речи: град, бувљак, културна баштина, постмодернизам, Бојан Савић Остојић

У контексту промишљања односа између романа и града, имајући у виду романескну/културолошку семиотику урбаних знакова попут улице, парка, клупе, трга, часовника, кафане, продавнице, хотела, тржног центра, банке, поште, хаустора, станице, (уличне) лампе, аутомобила, подрума, стана, собе...², наше истраживање везује се за семиотику градских бувљака – тих пролазних, успутних, привремених станишта ствари, а пре свега књига, али и места случајних сусрета, у роману *Ништа није ничије* (2020) Бојана Савића Остојића³. Бувљаци, према аналогiji са Бенјаминовим ставом да „*passage* је заправо град, свет у малом” (2011/2016/2021: 6), такође јесу светови у малом, односно душе градова, а у роману Савића Остојића и места сусрета, размене и реализације несвакидашње пасије заљубљеника у књиге или – у поседовање књига.

Склоност ка фрагментарној форми не види се само у нескривеној ауторској интенцији у збиркама фрагмената *Алеаториј* и *Подли подли писали*, већ и у хронолошкој периодичности интерактивне форме блага, у његовој дневничкој и

1 jelena.mladenovic@filfak.ni.ac.rs

2 Баш на те елементе упутила је и подтема научног скупа на којем су истраживачки резултати овог рада изложени.

3 Бојан Савић Остојић читалачкој публици познат је не само као преводилац више од тридесет наслова са француског језика, већ и по објављеним песничким књигама *Стереорама*, *Јеретички дајтив*, *Прскалица*, потом збирки фрагмената *Алеаториј* и *Подли подли писали*, а затим и по романима *Пункт* и *Нема оазе*. Оснивач је и електронског часописа *Агон* и независних издања *Књижуљак*. Аутор је блага *Јуродиви*, намењеног поезији, као и блага *За све паре* (бувљачког барометра за библиождере: улов, цене, локације), одакле и креће генеза настанка романа који је предмет нашег интересовања.

аутобиографској заснованости, пренетој у његов последњи роман експерименталне форме⁴. Текстови са блага, апостериорно уланчани, обликовали су растресито ткиво романа који кроз свој повремено репортерски дискурс подрива традиционално романескно приповедање.

Замишљен је као својеврстан омаж колекционарској страсти и обликован кроз (ауто)иронични однос према њој, али и према књижевном наслеђу у најширем смислу речи, од књиге као артефакта до културне парадигме коју наш однос према књижевности и књигама гради. Наређане посете бувачким микрокосмосима, где литература проналази своје (привремено) уточиште, чине главну нит овог романа који је, како сам аутор иронично истиче – добра реклама за блог –, што указује на посебни реверзибилни однос блага и романа и њихово тесно преплитање. Низови хронолошки организованог уноса како текста тако и пропратних слика, односно фотографија или видео и аудио записа који одликују блог, пренети су и у колажну форму овог романа⁵. Ауторефлексивност, односно аутофикцију и јавно интерактивно (блогерско) писање спаја сама приповедачка инстанца, ситуациони субјект који се из наративног света блага преноси у романескни свет приче. Прича је премрежена укрштањем приповедачких перспектива првог и другог лица, тако да истовремено одговара и дискурсу аутофикционалне прозе и блага усмереног ка публици. Ако успостављамо паралелу између структуре, облика и функције романа и града тако да фикционом облику града одговара градски облик фикције, издвојиће се посебна аналогија између блага и бувака. На блогу, као и на буваку, свакога дана или периодично, устаљени продавци износе нешто ново, нуде „робу“ својим потенцијалним, а најчешће и сталним „кушцима“ и „конзументима“. Устаљени посетиоци бувака, као и уобичајени читаоци блогова, улазе у интеракције са онима који се налазе са друге стране и нуде изабране садржаје, од којих неки могу бити сасвим тривијални, а други отворати веома важне проблеме⁶.

Главни лик-приповедач појављује се под именом самог писца Бојана Савића Остојића. У имељу који добија из библиотеке стоји: „Погрешна сигнатура – Бојане, пазите!“ (Савић Остојић 2020: 14), на једном од бувака проналази своју књигу, односно књигу Бојана Савића Остојића *Јеретички датив* (Савић Остојић 2020: 34), а самог себе ословљава не само са „ваш приповедач“ (Савић Остојић 2020: 87), обраћајући се како имплицитном тако и било којем реалном читаоцу, већ и са „ваш библиождер“ (Савић Остојић 2020: 11, 143), чиме се упућује на аутора поменутог блага *За све џаре*. Он се појављује и као Ђоле, с фикционалним надимком којим га у његовим размишљањима и сећањима ословљава Ђока, жена коју воли, али која га је због његовог необичног начина живота напустила. Ту је и Лаки, јунаков најбољи пријатељ, ривал на тржишту књига, с том разликом што их овај купује за даљу продају и не негује исту библиофилску колекционарску страст. Од њега ће касније доживети издају, када у бувачком фонду буде препознао књиге које му је лично поклонио. Сада са исцепаним првим страницама, где су се налазиле посвете, тако обезличене, за јунака оне постају знак преваре и

4 Блог је настао развојним путем из форме онлајн дневника.

5 Периодични запис обележен датумом и временом објављивања који користи језик близак говорном, била би најједноставнија дефиниција блага (Стојановић 2010: 155).

6 Блог подразумева видљиву интеракцију са публиком која коментарише презентовани садржај, јер за ову форму није битно само креирати садржај већ и формирати заједницу са којом се размењују утици и размишљања. Својеврсни „електронски дијалог“ (Стојановић 2010: 137) начин је на који се блог одржава активним.

губитка пријатељства. Као споредни или боље речено успутни ликови јављају се и људи на бувљацима које лик-приповдач (пре)познаје: Марица, Биља, Ђелави, Матори са маскирним шеширом, Новица, Декара са зимском капом, Гиле. Приповедач толико добро познаје структуру бувљака да је чак направио и типологију како продаваца тако и посетилаца: пијачни лудак, Незграпни, продавац освежења и хот-дога, Парови, две врсте старица – усамљенице и старице у друштву итд. (уп. Савић Остојић 2020: 88-89). Сви они истовремено потенцијално чине како реални свет бувљака тако и свет фикције, у тесном преплитњу.

„Књиге-објекти” (Савић Остојић 2020: 157), важне не само због у њима представљеног садржаја већ и као артефакти који су предмет колекционарске страсти лика-приповедача, представљају окоснице сваког појединачног поглавља. Причају се њихове историје, цитирају се, уносе се фотографије њихових корица или делова текста које као интерсемиотички цитати колажно (или блогерски) пресецају романескно ткиво. Тако се тако сусрећемо са Хенријем Милером, Анаис Нин, Буњиниом, Тином Ујевићем, Николом Вујчићем, Рашом Ливадом и многим другима у једној надамце необичној (интертекстуалној) игри. Бувљаке настанују и књиге непознатих аутора, односно њихови мање познати текстови попут дневника, свески, рукописа. Они за јунака представљају посебну библиојерску страст коју развија тражећи ауторе у стварном и виртуелном свету. Ту су књиге са посветама, читави фондови факултетских библиотека, приватних библиотека преминулих људи попут Раше Попова, али и живих, какав је издавач/уредник Дејан Михаиловић.

Јунак овог континуираног обилажења различитих бувљака, које бисмо чак могли назвати ходочашћем, а пасију коју има (потребно му је оно што ником није потребно – одбачене књиге) поредити са пасијом Пекићевог Арсенија Његована, већ је формиран на поменутом пишемвом блогу. Ту врсту страсти најбоље је описао сам: „Украо, купио, добио – на крају крајева, важно је да имам, а то значи да могу уживати било кад. Могу чак и да не уживам.” (Савић Остојић 2020: 45) Игра поседовања и непоседовања, могућег и немогућег власништва и отвара роман:

Већ прва странице књиге *Ништа није није* овог необичног, романескног, а пре свега литерарног споменара, позива читаоца да се запита о функцији поседа. Приповедач, сасвим природно, у складу са својом догматском функцијом, натура једну од могућих филозофија, безбедни аскетизам потреба, где је ризик неисплатив, будући да се стечено увек може изгубити; па помало и нихилистички одустаје од трке за стицањем, увек спреман да властити кукавичлук замаскира у облику изазова што се добровољно прихвата. (Ђурђевић 2021)

Са блога се он сели у романескни свет и добија свој транссветовни идентитет. У теорији Хилари Даненберг (уп. 2008) транссветовне верзије идентитета књижевних јунака могу бити: екстратекстуалне (верзије идентитета стварних историјских личности у различитим фикционалним и нефикционалним жанровима), интертекстуалне (верзије неисторијских ликова у различитим фикционалним жанровима) и интратекстуалне (верзије ликова у једном књижевном делу које настају као резултат путовања из актуелног у виртуелни или кроз виртуелне светове). Као резултат ове екстратекстуалне идентитетске релације, створен је лик-приповедач налик Бенјаминовом *Flâneur*-у, доконом градском шетачу или доколичару⁷.

7 Бенјамин је први текст посвећен *flâneur*-у написао још 1929. године: *Die Wiederkehr des Flâneurs* („Povratak *flâneur*-a”).

Истовремено, он представља и својеврсну модификацију чувеног пикара, те се овај роман може сматрати и савременом варијантом пикарског романа. Главни лик који у традиционалном пикарском роману припада нижим друштвеним слојевима, овде је интелектуалац који се не креће кроз институције званичне културе. И он се може користити лукавством, ситним преварама и крађама – уосталом то је део закона света бувљака у који улази – али бивамо суочени и са моралним дилемама кроз које у тим ситуацијама пролази. Он признаје да упркос томе што књиге купује за себе и никада их не износи на продају – „Само ја изгледа верујем у куповину без продаје. [...] Није на продају. [...] Види се да купујете књиге за себе, а не за даље (Савић Остојић 2020: 57, 67, 100) – не зна хоће ли његова будућност издејствовати идентитетско преобликовање из „имам” у „износим сутра на пијацу” (Савић Остојић 2020: 104).

Иако бувљак јесте врста тржишта, односно дословне тржнице, он овде нема негативну вредносну конотацију. Мрачна страна и наличје бувљака представљено је у виду сајта „Купиндо” који функционише попут онлајн бувљака. Његова главна разлика у односу на класични бувљак јесте могућност претраге књига које су све надокхват руке и којом се укида трагачка страст приказана у једноставном тумарању и случајном проналажењу судбински предодређених наслова. Ако на интернету књигу простом претрагом и коришћењем интуитивног софтвера може пронаћи било ко, на бувљаку, у том посебном универзуму који поседује сопствену логику, одређену књигу може пронаћи још једино „он” (Савић Остојић 2020: 185). Његова надмоћна позиција похрањује године искуства у овој луталачкој и трагачкој делатности, где је најважнија законитост та да не треба трагати за одређеним насловима: „На бувљак само будала може да дође тражећи нешто одређено” (Савић Остојић 2020: 181). Читаоци не могу са сигурношћу знати у шта ће се јунак овог романа претворити, када из романескног света изађе и врати се у знатно мање фикционалан свет блага. Као и јунак пикарског романа, и он остаје на маргини, као што је и бувљак маргина у односу на институције библиотека, музеја, универзитета, а авантуре пикарског романа које се могу низати у недоглед, прате и структуру епизода, односно фрагмената Остојићевог романа. Оно што савремени јунак такође дели са својим далеким сродником пикаром јесте и способност да види лицемерје других (господара), као и да сатирично и критичку ноту усмери ка свим друштвеним слојевима. Овде ње нису поштеђени ни Роми који сакупљају књиге из контејнера и законом тржишта којем припадају узимају пуно право над власништвом пронађене робе, али ни академици, писци или њихове породице које по смрти ближњих њихове брижљиво прикупљане књиге отуђују. Ту су и издавачи који такође не налазе могућност да се књига на другачији начин ослободе: „Зар човек са стажом у издаваштву мора да плати скупљаче отпада да га ослободе сувишних књига?” (Савић Остојић 2020: 73). Јунак пикарског романа јесте индивидуалац који ради сâм и нема пријатеља, као што и наш лик-приповедач више воли да бувљаком шета без друштва и на крају остаје без блиског пријатеља након издаје. Иако није никакав званични преступник, он не воли представнике закона, не супротставља им се, што видимо и у сусрету са комуналном полицијом на Цветковој пијаци. Добро познавање живота чини га и скептиком и циником, а у чињеници да с једне стране помало нагиње комунизму, а с друге стране књиге проглашава својим доживотним власништвом, налази се двострукоост овог лика у развоју, са потенцијалним преображајем при повратку у блог. Лик-приповедач уосталом не штеди своју страст сопствене ироничне оштрице.

Градска места која у роману сусрећемо идентитетски одређују јунака: буваљаци (Каленић, Цветкова пијаца, Новобеоградски и Земунски буваљак), кафана „Буковски“, кафане-књижаре, кафана на ћошку Кнегиње Зорке и Кичевске, кафана на Булевару с које гледа упад комуналне инспекције, сајам књига (тачније део са антикварним књигама), одређене градске улице, стан у којем живи, књижара Геце Кона. На овом последњем месту, у њеном подземљу које пародично активира комплексе тајних архива и њихових списа, просторија и каталога, сусреће услужног декицу попут чувара Кербера, који поставља елиминаторна питања, настојећи да сазна шта тачно занима посетиоца, чувајући тако скривени живот књига и мистичну идеју о примерцима који нису за продају: „Тако замишљени, вратићете се до степеништа пазећи да се о нешто не спотакнете, бацајући поглед на буљке неугледних, дилетантских песничких књига које су се у неограниченим количинама штампале почев од деведесетих и којима ни двоцифрене цене исписане на врху корица нису помогле да се распродају” (Савић Остојић 2020: 194)⁸. Читав град Београд посредством побројаних места представљен је мимо званичних институција културе, библиотека, музеја, универзитета, те она добијају статус алтернативних, других места. Можемо их објаснити служећи се Фукоовом теоријом о спацијалном заокрету, о претварању статичког модела дискурзивног простора у динамички модел социјалног простора. Ни сама пост-структуралистичка Фукоова мисао, која је увела појам хетеротопија у тумачење феномена уметности, стварног или имагинарног простора, није га до краја једнозначно дефинисала. Хетеротопије, места „изван свих места, но чији се положај ипак да стварно одредити” имају моћ да „на једном стварном месту сучеле више простора, више размештања која су неспојива” (Фуко 2005: 31). Оне представљају асоцијативне просторе акумулираних евокативних елемената који омогућавају кретање и кроз простор и кроз време, али и симултано присуство на више локација, у више фрагментарних светова. Иако су везане за реално време, оне у себи садрже један ванвремени фикционални садржај или значење. Најважније је ипак поменути да су то места која, попут страних тела у организму (њима и дугују своје име), представљају неку врсту одступања од владајућег система и делују субверзивно у односу на доминантни поредак нашег доживљаја, перцепције и интерпретације света и друштва. Места која имају мноштво социјалних значења јесу управо музеји и библиотеке који представљају:

хетеротопије код којих време не престаје да се гомила и успиње ка сопственом врху, [...] Заузврат, идеја сакупљања свега, идеја да се сазда својеврсна општа архива, жеља да се заточе на једном месту сва времена, сва раздобља, сви облици, сви стилови, замисао да се сачини једно место за сва времена но које је, пак, ван времена, заштићено од свеопштег пропадања, настојање да се организује најзад својеврсно непрекинуто и неограничено сакупљање времена на месту непокретном, све је то, дакле, припадајуће нашем модернитету. [...] Наспрам ових хетеротопија, везаних за акумулацију времена, има хетеротопија које су повезане, напротив, са временом најповршнијим, најпролазнијим, најнесталнијим, оним у облику светковине. То су хетеротопије не више вечнујуће, већ апсолутно пролазеће. Таква су вашаришта, ти чудесни празни простори смештени на измаку градова, ољуђени, једном или двапут у години, баракама, тезгама, необичним предметима, рвачима, женама-змијама, гатарама. (Фуко 2005: 34, 35)

Оно на шта Фуко посебно упозорава јесте то да се ова два типа хетеротопије, светковине и вечног времена које се акумулира, приближавају једна другој

8 Сви поменути локалитети припадају Београду, осим једног поглавља када јунака пратимо на његовом путовању у Загреб, где трага за сасвим одређеном књигом.

менталитета, потрошача-читаоца гоњеног жељом за поседовањем, те није чудо да је једно од поглавља посвећено материјалном превредновању и ироничном односу према вредности књиге – библиождер је, наиме, испитивао шта се за једну просечну књигу у одређеној години могло купити:

Дакле, уместо Бегуна Олге Токарчук или Locus Solus Ремона Русела, данас се у Србији може купити:

- 15 хлебова (8 кг)
- седам литара млека
- четрдесет седам кокошијих јаја
- девет кила шећера
- пола кила кафе
- кило јунетине
- шест кила јабука
- гајба јелен пива
- 100 kWh струје

Упоредимо ли бројке са осамдесетшестогодином нек нам буде допуштено да закључимо евидентно. На основу мерила потрошачке корпе,⁹ приступачна књига¹⁰ је 2018. у Србији луксуз. За грађанина са просечним примањима трипут је недоступнија него пре 32 године. (Савић Остојић 2020: 177-178).

Градски бувљак као место самоосвешћења литературе преузима функцију чувања вредности, када их институције више не препознају, те тако књиге одлазе код „правих“ власника. Као посебан хронотоп, бувљак постаје свет у малом, месту тајног живота књига у који се уплићу читаоци посебне врсте, библиождери, са жељом да сачувају свет литературе али и културе која је пуким случајем препуштена закону најједноставније понуде и потражње. Бувљак се овде појављује као алтернативна институција, пандан библиотекама, музејима и универзитетима. Својеврстан градски пролаз, где нема сталног задржавања, истовремено је и краткотрајно боравиште књига, али и њихових старих и нових власника. Роман који је израстао из блога и бувљак који је надмашио библиотеку и открио ово градско место као неконвенционално склониште за чување културне баштине отварају још једно онтолошко и идентитетско питање које мучи јунака – *може ли се бити без имати?* – а управо оно постаје и кључна одредница бувљака, места размене и привремености. Та трострука негација из наслова романа *Ништа није ниције* као да упућује на покушај избегавања да се стечено изгуби, јер је уистину и само трајно поседовање немогуће, а што је најважније, скреће пажњу са питања *Шта можемо имати?* на питање *Шта може имати нас?*

ЛИТЕРАТУРА

- Бенјамин 2011/2016/2021: W. Benjamin, *Pariz, prestonica XIX veka. Vodič kroz Projekat Pasaži*, Preveo i priredio Aleksa Golijanin, 2011, 2016, 2021. <<http://anarhija-blok45.net>; <https://anarhisticka-biblioteka.net/library/walter-benjamin-pariz-prestonica-xix-veka.pdf>>, 15. 4. 2022.
- Ђурђевић 2021: I. Ђурђевић, Na đubrištu istorije, <<https://www.glif.rs/blog/dubriste-istorije-nista-nije-nicije-bojan-savic-ostojic/>>, 17. 2. 2022.
- Даненберг 2008: Dannenberg, Hilary. *Coincidence and Counterfactuality: Plotting Time and Space in Narrative Fiction*, London: University of nebraska Press.

- Миленковић 2015: И. Миленковић, Парадокси контекста: хетеротопије Мишела Фукоа, *Култура*, бр. 147, стр. 100-114.
- Савић Остојић 2020: В. Savić Ostojić, *Ništa nije ničije*, Београд: Kontrast izdavaštvo.
- Стојановић 2010: С. Стојановић, Блог као нови вид комуникације, *Наслеђе*, год. 7, бр. 15/2, 2010, стр. 155-159.
- Фуко 2005: М. Fuko, Mišel Fuko: 1926-1984-2004: hrestomatija, Novi Sad: Vojvođanska sociološka asocijacija.

SEMIOTICS OF THE CITY FLEET IN THE NOVEL *NOBODY'S NOTHING* BY BOJAN SAVIĆ OSTOJIĆ

Summary

Conceived as a kind of homage to collectors' passion, shaped by (auto)ironic attitude towards book possession and literary heritage in the broadest sense, Bojan Savić Ostojić's novel *Nobodzys Nothing* (2020), in an innovated form of a picaresque novel, reveals the city flea market as a place of self-awareness. As a special chronotope, the flea market becomes a world in miniature, a place of secret life of books in which readers of a special kind, librarians, get involved, with the desire to preserve the world of literature which is left to the law of the simplest supply and demand. The flea market appears here as an alternative institution, a counterpart to libraries and universities. A kind of city passage, where there is no permanent retention, it is at the same time a short-lived residence for books, but also for their old and new owners. The novel that came out of the blog and the flea market that surpassed the library and discovered this city place as an unconventional shelter for preserving cultural heritage, opened ontological and identity questions.

Keywords: city, flea market, cultural heritage, postmodernism, Bojan Savić Ostojić

Jelena S. Mladenović